

**IS MUSIC THEORY "THEORY" OR IS IT "MUSIC"?
MUSICOLOGICAL AND DIDACTIC APPROACHES
TEORIA MUZICII ESTE „TEORIE” SAU ESTE „MUZICĂ”?
ABORDĂRI MUZICOLOGICE ȘI DIDACTICE**

**Ion GAGIM, Doctor habilitat, Professor,
Alec Russo Balti State University**

Motto: *Theora* (gr.) – contemplan (contemplation)

Abstract. *The communication is dedicated to the musicological training of students for the perception and realization of the essence and contents of the current conception of musical education/training in the Republic of Moldova. One of the basic precepts of the concept in question is the principle of thematism, which provides for the formulation of the study material not in theoretical-grammatical terms, but in musicological-semantic expressions (categories). Thus, the musicological training of teachers in the field of music education is an inherent problem of the university didactic process. The author has conceptualized, formulated and defined (characterized) a system of principles (10), which are the basis of the Dynamic Methodology course, as a field of training for students in the specialization "Didactics of musical disciplines" / specialty "Music".*

Key words: *music, music theory, musicology, dynamism, musical language, the language of music, musical grammar, "artistic" paradigm (of music).*

Introducere. Domeniul Educației muzicale (EM) în Republica Moldova se întemeiază pe un concept muzicologic, din care derivă cel metodologic-didactic. Anume în această ordine – de la muzică la didactică, și nu invers – a fost raționată și elaborată concepția EM. Care este acest concept muzicologic? „Este un mare paradox în faptul, că în încercările de a crea programe la educația muzicală se pretinde întemeierea pe pedagogia generală, estetică, fiziologie, psihologie, sociologie, dar în cea mai mică măsură pe legile muzicii însăși. Pe parcursul multor ani am tins să creez o concepție pedagogică, care s-ar naște din muzică și s-ar întemeia pe muzică”, scria la începuturile reformei educației muzicale compozitorul și muzicologul Dm. Kabalevsky.¹

Unul din preceptele de fond ale concepției educației muzicale este *principiul tematismului*, care prevede formularea materiei de studiu nu în termeni teoreticogrammaticali (*gamă, interval, acord, nuanțe dinamice* etc.), ca în programa tradițională, ci în expresii (categorii, „idei”) muzicologic-semantice (*intonația, melodia, imaginea muzicală, dramaturgia, dezvoltarea muzicii, forma* etc.). Astfel, dimensiunea teoretică a disciplinei EM apare sub două aspecte: *cunoștințe particulare* și *cunoștințe-cheie*, similar noțiunilor *limbajul muzical* (aspectul tehnic) și *limbajul muzicii* (aspectul artistic). Prin aceasta, se urmărește tratarea/înțelegerea și percepția/trăirea muzicii nu pe planul gândirii muzical-teoretice „înguste”, ci pe cel al gândirii muzicologice

¹ Sursă: <https://infopedia.su/29x137c4.html>

„largi”, deschisă spre lume / viață / spiritualitate. Muzica vorbește prin elementele ei, de aceea trecerea, în studiul și înțelegerea muzicii, de la *limbajul muzical* la *limbajul muzicii*, adică de la „static-tehnic” la „dinamic-artistic” este o problemă de ordin principal în contextul domeniului în cauză.

Însă, lucru important: muzica vorbește nu numai în totalitatea formelor ei (ca piese închegate), ci și la nivel de fiecare element, din care se alcătuieste: *sunet-ton, interval, motiv, melodie, mod, acord-armonie, măsură, metru, ritm, tempo, timbru, intensitate...* Toate acestea sunt vii, au glas – glas muzical-artistic. Care este el? Cum să-l descoperim? Cum să avansăm în procesul de studiu de la *limbajul muzical* („gramatica” muzicală), la *limbajul muzicii* („vorbirea” muzicală)? Un text muzical, precum și fiecare constituent al lui, conține ceva mai mult, decât este el în varianta lui tehnic-gramaticală, formal-constructivă. Ce este acest „ceva mai mult”, pe care îl conține în sine fiecare element al limbajului muzical?

În conformitate cu aceste raționamente și în acest scop a fost conceput cursul universitar *Introducere în muzicologie* la anul întâi, licență, și în așa mod (dar aprofundat, conform cerințelor regulamentului) este conceptualizat cursul universitar *Muzicologia dinamică* la ciclul doi, master. Practica demonstrează că fără o pregătire muzicologică, fie elementară, profesorii de educație/instruire muzicală nu realizează adecvat tematismul/conținuturile disciplinei/disciplinelor de specialitate.

Muzicologia dinamică – o „știință artistică”

Paradigma *artistică* a studiului teoretic al muzicii, elaborată de autorul acestei comunicări conform postulatelor expuse mai sus, își află realizare practică în baza unor principii muzicologice și didactice, care stau la baza predării / însușirii cursului *Muzicologia dinamică*, formulate, definite și caracterizate în felul următor:

Principiul dinamic rezidă în tratarea muzicii ca fenomen temporal-procesual. Evidențiem principiul în cauză ca definitoriu și fundamental în studiul muzicii. Totul, din ce se alcătuieste ea ca limbaj – în fiecare din elementele ei, și ca formă – în fiecare din structurile ei, se află în mișcare-acțiune, aducându-și aportul la constituirea discursului sonor.

În practica și știința muzicală noțiunea de „dinamic” se aplică (tratează), în fond, sub două aspecte: *intensitatea* sunetului/sonorității, exprimată în termenii respectivi *forte, piano* etc., precum și cu referire la natura muzicii ca artă *temporală, procesuală*, mișcarea fiind caracteristica ei fundamentală – sunetul, din care se alcătuiesc creațiile ei, precum și creațiile înseși, se mișcă în timp, ca discursuri. Însă fenomenul „mișcării”, „acțiunii/interacțiunii”, „pulsăției”, „întinderii-planării”, „încordării/tensiionării”, „magnetismului”, sub diferite forme și expresii, se produce pe întreg cuprinsul pânzei sonore a creației muzicale, atât în ansamblul ei, cât și la nivel de fiecare element. Fiecare termen în muzică se prezintă în mod inerent ca dinamic și schimbător – mai degrabă ca o coexistență de tendințe contradictorii, decât ca legi imuabile „statice” cu titlul de „adevăr suprem”. Procese dinamice pronunțate se produc în special în rezultatul conlucrării elementelor limbajului muzical. Astfel, pe spațiul unei creații muzicale, la nivelul diferitelor ei planuri și structuri, își fac prezența un șir de **tipuri de dinamism:**

Dinamism cinetic, ca mișcare-proces. Acest tip de dinamism este de natură obiectivă, manifestându-se sub două aspecte: a) ca mișcare fizică a sunetului în timp

(sunetul / sonoritatea are o anumită durată) și în spațiu (sunetul se propagă în aer); b) ca mișcare fizică în timp a discursului sonor (a lucrării muzicale, ca atare).

Dinamism intrasonor, creat de diversele relații dintre sunetele muzicii – de înălțime, de durată, de intensitate ș.a. Una din categoriile muzicii de acest gen este, de exemplu, *modul muzical* ca sistem de elemente (tonuri), aflate în subordonare „tensiională” (de atracție-respingere, încordare-destindere între treptele stabile și cele instabile etc.).

Dinamism interior, ca tensiune auditiv-senzitivă. Acest tip de dinamism este de natură „subiectivă”, deoarece se raportează la auz / simț – reacția psihofiziologică auditivă (și emoțională) la sunetul / sonoritatea muzicii.

Dinamism acustic, creat de intensitatea sunetului/sonorității muzicale: *forte, piano* etc.

Dinamism exterior, care include în sine (se referă la) dinamismul acustic și la cel cinetic, or în ambele cazuri procesele se desfășoară pe partea „exterioară” a muzicii: mișcarea, ca atare, și puterea/intensitatea sunetului.

Dinamism pe verticală, care ține de procesele generate de înălțimea sunetului: *tonul, intonația, melosul / melodia, modul, armonia, tonalitatea* etc., care poartă un caracter *vertical* (tensiunea creată de sunetele de diferită înălțime, care alcătuiesc melodia și acordurile), dar și *volumetric, sferic* (tensiunea creată de atracția-respingerea tonurilor, care alcătuiesc modul, acesta apărând ca un sistem „solar”, cu tonica în centrul său, înconjurat de celelalte tonuri-„sateliți”, care îl alcătuiesc).

Dinamism pe orizontală, care se referă la procesele generate de durata sunetului: *metrul- pulsația, ritmul, tempoul, forma* cu constituentele ei ș.a., și care poartă un caracter rectiliniu.

Dinamism intonațional, generat de înlănțuirea (=intrarea în „reacție”) a tonurilor pe linia logic-muzicală (expresiv-in-tensională) a derulării lor. Intonația muzicală / intonarea muzicii presupune „intrare în ton” sub aspectul de vibrație-energie (*tonus*) a acestuia.

Dinamism interpretativ, care se produce pe planul percepției și al redării – în baza textului, dar și a procedurilor specifice instrumentale/vocale – a tensiunii (pulsației/energiei) pe linia desfășurării discursului muzical.

Dinamism auditiv, care se manifestă sub formă de auzire-receptare a muzicii / creației muzicale ca *forță energetică*.

Dinamism specific-muzical, exprimat în cele trei tipuri de bază (pentru această formă a lui), menționate mai sus: *exterior* (ca mișcare cinetică și ca intensitate sonoră), *interior* și *intrasonor*.

Dinamism arhitectonic, generat de ritmul formei lucrării muzicale, creat de raporturile de subordonare dintre elementele ei structurale (parte – întreg, episoade principale – episoade secundare, intermedii, preludii, interludii etc.)

Dinamism universal (total). Fenomenul dinamic impregnează întregul spațiu sonor al muzicii/creației muzicale, fiind prezent de la planul ei de ansamblu la nivelul fiecărei celule.

Dinamism global – încadrarea fenomenului muzical în paradigma epistemologiei moderne prin abordarea universal-dinamică a existenței (e vorba de dinamismul universal al realității obiective existențiale, exponent direct al căreia este sunetul

muzical). Dinamismul global este propriu viziunii științei moderne asupra tuturor fenomenelor existenței, ale vieții, ale naturii, ale omului și conștiinței sale.²

Muzicologia dinamică se bazează pe categorii, care redau mișcarea (=calitatea), nu structura (=cantitatea) elementelor muzicii. Astfel, noțiunile-cheie, care constituie dicționarul specific al abordării dinamice a muzicii, sunt: *încordare / tensiune, destindere, gravitație, tendință, atracție-respingere, rezolvare, conjugare, înlănțuire, subordonare* (a sunetelor / acordurilor), *mișcare-frânare, stabil-instabil* ș.a. Tratarea în cauză se sprijină pe noțiuni, care scot în evidență conținutul energetic al proceselor, care se produc în muzică în fiecare moment al desfășurării ei – de la construcțiile semantice primare (*motiv muzical*) la cele de ordin superior (*formă-arhitectonică*), atât pe direcția orizontală a pânzei sonore, cât și pe cea verticală. Or, anume aceste procese, care impregnează muzica, construiesc conținutul și forța ei inegalabilă de expresie.

Fiecare element al muzicii (începând cu *sunetul / tonul*), dar și diversele îmbinări ale elementelor, care alcătuiesc, prin angrenaj, structuri mai ample (*melodia, ritmul, modul, armonia, tempoul, forma* etc.), muzicologia dinamică le tratează în forma lor vie, dinamică, energetică. *Tonul* este „tonus” (forță / energie: „a intona” nu înseamnă altceva decât „a intra în ton”, în energia lui); *intervalul* este „relație”,³ (iar relația nu este altceva decât „atitudine”, „comunicare” – sunetele nu doar se înșiră în lanț unul lângă altul, dar „inter-comunică” în cadrul unui proces ascuns de „inter-conjugare”); *melodia* este o co-relație de sunete, o „arcă”, un fir integrat-unitar pe care se „șes” intim sunetele ei și unde primul sunet „știe” de ultimul, iar ultimul „știe” de primul, așteptându-l; *modul* este un puternic „câmp gravitațional” alcătuit din relații de subordonare dintre tonurile constituente, care „magnetizează” auzul; *metro-ritmul* nu este o înșiruire mecanică („teoretică”) de valori de note, ci o linie energetică vibrator-pulsatorie, „zvâcnitoare”, care pune în acțiune „ascunsă” ritmurile „ascunse” ale psihicului/organismului etc.

Principiul relațional. Muzica, deși este alcătuită din sunete, o alcătuiesc nu sunetele în sine, ci relațiile dintre ele – ceea ce se întâmplă cu ele, cum sunt îmbinate, combinate, construite. Relație este „atitudine”, „emoție” (element viu-uman). Relațiile în muzică sunt de natură diversă – de înălțime, de durată, de intensitate, de tempo ș.a.m.d. Ele se manifestă pe toate planurile pânzei muzicale. De exemplu: un sunet înalt, urmat de unul grav, produce o senzație (imagine artistică, idee, asociație etc.) diferită, în raport cu varianta inversă – un sunet grav, urmat de unul înalt; un sunet lung, urmat de unul scurt, produce o senzație (imagine artistică, idee, asociație etc.) diferită, în raport cu varianta inversă – un sunet scurt, urmat de unul lung ș.a.m.d.

Principiul funcțional. Elementele limbajului muzical – *melodia*, prin diversele ei forme, *ritmul*, prin multiplele sale structuri, *metrul*, prin felurile sale variate, *tempoul*, prin varietățile sale, *dinamica*, cu întreaga sa paletă de nuanțe etc. – exercită anumite roluri sau funcții artistice în cadrul alcătuirii și funcționării lucrării muzicale. De exemplu: *Staccato* exercită un anumit rol / o anumită funcție în redarea unei

² Problema în cauză o tratăm în detalii în capitolul *Muzica și lumea nouă a științelor* al volumului: Ion Gagim. *Studii de muzicologie*. [Chișinău]: S. n., 2017. (Tipogr. „Indigou Color”), p. 3-16.

³ Inter+val = relația dintre două „valuri” (dintre două tonuri, tonul fiind „val” – vibrație / undulație).

anumite idei, a unui anumit mesaj. Și acest rol este de a distanța (îndepărta/separa) sunetele unul față de altul. *Legato*, însă, exercită un alt rol/o altă funcție redând, astfel, o altă idee, un alt mesaj. Și acest rol este de a apropia (chiar de a împreuna) sunetele în derularea lor. (*Legato* s-ar asocia cu „dă mâna”, iar *staccato* – cu „stai acolo”).

Principiul organismic. O lucrare muzicală nu este de tipul unui „mecanism”, ci al unui „organism”. Fiecare element din care se compune exercită o funcție, după cum am menționat, participând la desfășurarea discursului muzical. O lucrare muzicală nu este dată „de-a gata” (cum este un tablou, de exemplu), ea se dezvoltă treptat, crește sunet cu sunet, „celulă” cu „celulă”, ca un organism viu. Dezvoltarea ei începe cu primul sunet, care, împreună cu alte sunete, alcătuiește primul motiv muzical, acesta apărând ca un „germene” („nucleu”) din care „crește” (se dezvoltă) întreaga creație muzicală. Un exemplu concludent în acest sens este *Simfonia a V-a* a lui L. v. Beethoven cu cunoscutul ei motiv de început, din care se dezvoltă întregul conținut al primei mișcări a creației și care se repetă, sub diferite forme, pe întreg parcursul ei. Un alt exemplu este prima intonație care alcătuiește tema principală a primei părți a *Simfoniei 40* a lui W. A. Mozart (*mi bemol - re - re*), care se repetă inițial de trei și care pe parcursul lucrării revine în variante dintre cele mai diferite de circa 100 de ori. Cunoscutul biolog Denis Noble în cartea sa „The Music of Life. Biology Beyond the Genome” („Muzica vieții. Biologia de dincolo de gene”) compară organismul cu o „orchestră fără dirijor”. Organismul crește, se dezvoltă, se constituie în timp ca o creație muzicală, afirmă autorul. El a publicat o carte cu titlul „Logica vieții”, dar în noua ei variantă a înlocuit cuvântul „logica” cu cel de „muzica”, afirmând că organismul uman funcționează și se dezvoltă după legile muzicii, și nu ale logicii. Astfel, muzica și organismul se fondează pe aceleași principii ale constituirii și funcționării lor.

Principiul conversiunii. Prin „conversie” se subînțelege schimbarea naturii unui lucru, transformarea a „ceva” în „altceva” prin menținerea esenței fenomenului respectiv. De exemplu, trecerea unui lucru de la starea statică la starea dinamică (de mișcare, de acțiune), trecerea de la „substantiv” la „verb”: *floare* și – *înflorire*; *viață* și – *viețuire*, *dragoste* și – *îndrăgostire* etc. În muzică acest principiu se manifestă în momentul trecerii textului scris al muzicii în sunarea ei reală: notele devin sunete, partitura ia formă de intonare, de interpretare. Respectarea acestui principiu în studiul muzicii presupune determinarea calității „artistice” (conținutului „viu”) al elementului muzical studiat. Procesul e similar cu cazul când într-o creație muzicală, la analiza ei, se determină rolul artistic al constituentelor ei. Acestea, din structuri „tehnice”, „gramaticale”, sunt convertite în „mijloace de expresie muzicală”, care, prin caracterul lor evocator („grăitor”), creează imaginea artistică a lucrării.

Principiul metadomenial. Muzica, în general, precum și elementele limbajului ei, în particular, exprimă, pe lângă sensul propriu-muzical, conținuturi (idei) din afara (*meta*) domeniului ei. De exemplu: *Ritmul* muzical este derivatul ritmurilor nenumărate ale naturii – zi-noapte, săptămâni-luni-ani, patru anotimpuri, care revin ritmic, dar și ale organismului – pulsul sanguin, respirația ș.a. *Metrul* se asociază cu mișcarea pașilor. *Forțe* – cu un fenomen puternic, îngrozitor; *piano* – cu ceva „apropiat” sufletește, cu o stare intimă. *Intervalul*, ca relație, are o largă corespondență în viață, care o alcătuiesc nu oamenii luați în sine, ci relația dintre ei (de dragoste, de prietenie, de invidie, de ură) etc. Când intenționăm să analizăm (explicăm, descriem) o creație

muzicală pentru a-i determina conținutul, ieșim în afara sensului ei specific muzical și recurgem la asociații din viață, la echivalente din diferite domenii ale gândirii umane: *estetică* – „melodie frumoasă”, „sunet argintiu”; *filosofie* – „muzică cosmică”, „muzică eternă”, „universul ca muzică”; *religie* – „muzică sacră”, „cântec îngeresc”, precum și din alte genuri de artă: *poezie* – muzica vocală, „poetica” muzicii; *literatură* – libret; *teatru* – „dramaturgie muzicală”; *artă plastică* – „imagine muzicală”; *dans* – muzica de dans ș.a. Un domeniu aparte, la care se face referință în determinarea conținutului creațiilor muzicale, este *psihologia*, or în acest caz se apelează frecvent la noțiuni din această știință: emoții, sentimente, stări/dispoziții sufletești, trăiri, atmosferă (sufletească), caracter al muzicii etc.

Principiul reflecției. Muzica cuprinde întregul spectru al proceselor psihice: imaginația, atenția, voința, memoria ș.a. Un rol distinct în realizarea activității muzicale, sub toate formele ei, o are sfera intelectuală. Muzica este nu numai trăire, ci și gândire (reflecție). Iar în studiul teoretic al muzicii reflecția, judecata, raționarea, conceptualizarea constituie baza acestei preocupări. În parcurgerea activității în cauză este important nu doar „a cunoaște” elementele, procesele, legile care alcătuiesc și guvernează muzica, definite prin noțiunile respective, ci și, în mod esențial, a le „înțelege” esența și efectul muzical, a pătrunde în conținutul lor comunicațional (care ne transmit, prin ele însele, o idee, o informație artistică). Reflecția asupra proceselor, care au loc în muzică, conduc la pătrunderea în esența ei, la conștientizarea rolului, pe care acestea îl exercită în constituirea mesajelor, pe care ni le comunică creațiile ei.

Principiul euristic. Descoperirea noului („descifrarea tainei”), ca rezultat al căutărilor și trăirilor, este parte de nedespărțit a activității de „a face muzică” sub toate formele ei. Acțiunea în cauză are un rol edificator și în studiul teoretic al muzicii. Examinarea „cercetătoare” a esenței elementelor limbajului muzical, „căutarea” și „descoperirea” particularităților lor creatoare (ca participante la construirea discursului muzical) produce o satisfacție intelectuală și afectivă specifică, care mărește interesul celui care studiază. Or euristica este o îmbinare a efortului căutării și a bucuriei revelației, a „mirării” descoperirii. Prin abordarea euristică are loc re-descoperirea muzicii din perspective neașteptate, crearea unei noi impresii/viziuni asupra ei. Euristica (descoperirea) are tangență directă cu fenomenul creației, care este inerent domeniului muzical în toate formele sale.

Principiul experiențial. Deoarece muzica este un fenomen practic, de natură sonoră și auditivă, studiul materiei teoretice, prin subiectele care o alcătuiesc, urmează a fi trecută prin auzul și simțirea propriei ființe. Cercetarea teoretică a elementelor ei constructive, a structurilor și proceselor care au loc în ea – *sunetul* (cu multiplele lui variante de *înălțime*, *durată*, *intensitate*), *intervalele*, *motivul* și alte structuri ale sintaxei muzicale, *acordurile* în varietatea lor etc. – va fi îmbinată cu „probarea” lor auditivă. Astfel, ele vor fi receptate în forma lor sonoră, conform naturii muzicii. Muzică, în afara trecerii prin experiența vie a omului, nu există. Numai în acest caz ea se deschide ca o lume aparte, cu sensurile ei specifice, cu calitățile și logica proprie. O adevărată teorie a muzicii există atunci, când este alimentată și atestată de experiența vie a celui care o studiază.

Principiul concentric. Limbajul muzical este alcătuit dintr-un șir indefinit de elemente și legi/reguli, prin care ele se îmbină, combină, asociază, disociază etc. De exemplu: elementul *melodic* se înlanțuie cu cel *ritmic* pentru a crea *melodia* ca atare;

însușirea de *durată* a sunetului se descompune (ramifică) în respectivele valori de note – *doimi, pătrimi, optimi* etc. Însă toate elementele limbajului muzical, precum și proce-sele, care le pun în acțiune, alcătuiesc un *sistem unitar*. Toate constituentele muzicii întrețin legături de diferit gen între ele ca verigile unui lanț neîntrerupt, unde o verigă e prinsă de alta sau derivă din alta. Aceasta se întâmplă, deoarece elementele ei își află geneza într-un singur punct („izvor”), care este elementul ei prim – sunetul, acesta ramificându-se sub diferite și multiple forme, alcătuind un unitar și imens „pom” cu numele de „muzică”. De exemplu, elementul *ton/sunet* ne conduce la (și creează) ele-mentele *melodie, armonie, interval, acord, motiv, gamă, tonalitate* ș.a., or toate acestea își află începutul în una din însușirile sunetului/tonului – *înălțimea* lui. În procesul de funcționare în creația muzicală aceste elemente fuzionează cu cele provenite din *durata* sunetului – *metrul, ritmul, tempoul* etc., precum și cu cele derivate din *intensitatea* lui – *forte, piano* etc. Astfel, toate elementele muzicii alcătuiesc un tablou de natură concentrică. Conceptualizând muzica în această formă (unde „ceva” derivă din „altceva” și unde „totul” este legat cu „totul”), ea ne apare în conștiință și este percepută-înțeleasă ca un univers specific, cu propriile legi și mesaje, unitar în forma și funcționarea sa, unde elementele lui interacționează, impulsionându-se reciproc și creând, prin energetica lor, viața ei reală, propusă auzului și spiritului nostru.⁴

Concluzie. Problema relației „text – sonoritate”, respectiv, „limbajul muzical – limbajul muzicii” în studiul (cunoașterea, receptarea și înțelegerea) muzicii este una fundamentală în procesul de educație/instruire muzicală. Ea se referă la aspectul muzi-cologic (teoretic-conceptual) al artei sonore. Realizarea materiei de studiu la educația muzicală, precum și la disciplinele școlilor de muzică, ține de nivelul de pregătire al cadrelor didactice pe această dimensiune a fenomenului muzical. Efectul formativ-educativ al muzicii se produce la nivel adecvat nu prin cunoașterea (studierea) muzicii „pe suprafață” (după formula „despre muzică”), ci prin pătrunderea – atât sub aspect intelectual (ca înțelegere), cât și afectiv (ca trăire) – în „interiorul” muzicii, în substanța ei proprie, unde fiecare element din care se compune ne comunică sensuri spirituale.

Bibliografie:

1. Ion Gagim. *Ce este muzica și cum s-o înțelegem*. [Chișinău]: S. n., 2019. (Tipogr. „Indigou Color”).
2. Ion Gagim. *Dicționar de muzică*. Editura „Știința”, Chișinău, 2009.
3. Ion Gagim. *Muzica. Descifrarea tainei*. Editura „ARC”, Chișinău, 2021.
4. Ion Gagim. *Psihologia elementelor muzicii*. În: Ion Gagim. *Dimensiunea psihologică a muzicii*. Editura „Timpul”, Iași, 2003, pp. 176-264.
5. Ion Gagim. *Studii de muzicologie*. [Chișinău]: S. n., 2017. (Tipogr. „Indigou Color”).
6. Ion Gagim. *Știința și arta educației muzicale*. Editura „ARC”, Chișinău, 2007.
7. YouTube. Canalul Ion Gagim: <https://www.youtube.com/channel/UCuLUREFWviVoORW9fM2-eCg/videos>

⁴ Principiul concentric străbate conceptul și conținutul dicționarului de muzică (care cuprinde circa 1200 de cuvinte și îmbinări de cuvinte) al autorului acestei comunicări, unde în cadrul expunerii fiecărui termen muzical sunt incluse și indicate cu caractere italice termenii îngemănați cu acesta. (Ion Gagim. *Dicționar de muzică*. Editura Știința, Chișinău, 2008).